

Adatok a Mikszáth-birtok történetéhez

Jelen tanulmányunk – műfaji szempontból – nem sorolható a hagyományos irodalomtörténeti ismertetések sorába. E tanulmány tárgyát első sorban az a cél szabta meg, hogy a Mikszáth-birtokok történetének vizsgálata révén módunk nyíljon korpék felvázolására is századunk első négy évtizedéből, mely korpékéből a hivatalos kultúrpolitika nagyon különböző állásfoglalásai bontakoznak ki a mikszáthi életmű egésze és Mikszáth emléke iránt. A tanulmány utolsó fejezetében foglalkozunk a „nemzeti ajándékozás”-ból kialakult Mikszáth-birtoknak azzal a történelmi korszakával is, amikor az 1945-ös földosztás révén a Mikszáth-birtokok egy új nemzeti ajándék alakjában a föld nélküli nógádi zsellérek tulajdonába kerültek. E tanulmány, irodalomtörténeti adalékai mellett, első sorban a földdel, a palócföldnek egy darabjával kíván foglalkozni, ahol élt és alkotott az író, és ahol halhatatlan hősei, a „jó palócok”, végre otthonra leltek.

A Mikszáth-birtokok történetében négy, egymástól élesen elkülönülő korszak figyelhető meg. Az első korszak 1904-től Mikszáth Kálmán haláláig tartott, a második 1910-től özvegy Mikszáth Kálmánné haláláig, a harmadik 1926-tól a földosztásig, míg a negyedik korszak a földosztás végrehajtásának a szakaszát jelenti.

Az első korszakot megnyitó esztendő 1904. Ekkor vásárolta meg Mikszáth Szontágh Pál¹ horpácsi birtokát. A birtokvásárlás előzményeit Mikszáth Kálmánné ekként írta le visszaemlékezéseiben:

„Egy szép novemberi napon azonban mégis vágyat érez elmenni a képviselőházba, és délben szokatlanul vidáman jön meg az ebédhez.

– Nagy újságot hozok – mondta még az ajtóban. – Megvettem Szontágh Pál horpácsi birtokát Tónitól², aki a nyáron örökölte.

– Lehetetlen – mondtam csodálkozva – hiszen nem is látta.

– De láttam, vagy harminc év előtt, az édesapjával voltam ott egyszerűen az öregúrnál . . . No de azért még nem egészen bizonyos a dolog, de több, mint valószínű, már nincs közöttünk csak kétezer forint, de ezt is leengedi Tóni, tekintettel, hogy én a birtokot ez idő szerint meg nem nézhetem.”³

A látatlanban való birtokvásárlás mindennél beszédesebben fejezi ki, hogy Mikszáth szemében a földbirtok nem a henye munkátlansággal azonosult „úri élet” bázisát jelentette. Ő a földet első sorban nem a hasznáért, nem a barázdából kisajtolható jövedelméért, hanem magáért a földért szerette. S nem a művészbohémiség megnyilatkozása volt a látatlanban történt vásárlás, hanem a föld iránti mélységes bizalomé. A feltétlen bizalom és az anyaföld szeretete vegyül el minden földről szóló vallomásában. „Nem anyám-e nekem a föld, füveivel, virágaival, fáival? Egy fenséges irdatlan élő állat, aki ismerni látszik engem, nekem titkos szépségeit meg-

mutatja, és nyájasan szól hozzám. Benne vegyültek apáim csontjai és mind-azokéi, akik szívemnek kedvesek voltak és akikhez én is megjövök egy órában: itt vagyok jó földanyám, megérkeztem”.⁴

Emellett természetesen döntő lehetett elhatározásában, hogy a birtokvásárlást jó befektetésnek tekintette, bár soha nem beszélt az általa „grund”-nak nevezett horpácsi földek hozamáról. A birtok nagyságát is csak közvetett forrásokból ismerjük.⁵ Férjéhez hasonlóan Mikszáthné is csak elvtve közöl egy-egy részadatot: „Nővérem egy ív papírt kért a fiúktól és lerajzolta a kúriát, a tizenegyholdas kertet, a gazdasági épületeket, melyek a bérletből, miután a bérlőnek, egy helybeli földbirtokosnak, elég saját épülete volt, ki voltak hagyva, aztán lerajzolta a pusztát, a földnek fekvését, a réteket és a patakokat”.⁶

A puszták, rétek és patakok által határolt 11 holdas bensőségen 1907-ben, a hajdani Szontágh kúria mellett felépült a Mikszáth család új otthona. A klasszicizáló kastélyt falusi kőművesek építették.⁷ A korintoszi oszlopokon nyugvó előcsarnok falába Jókai Mór mellszobrát építették be, „örök emlékül, hogy e házat az életrajz honoráriumán építette.”⁸

A kastély tehát a Jókai-életrajz írói tiszteletdíjából készült, de a horpácsi birtok vételára – amely egyetlen saját szerzeményű ingatlana volt Mikszáth Kálmánnak – ugyancsak hasonlókból gyűlt össze. „A birtokom voltaképp földdé vált könyveim – írta – mert egyetlen krajcár sincs a vételárban, ami újságírói, vagy más keresményből származnék. Úgy bizony, ezeket a földeket mind összekörmöltem, a mi szegényes irodalmi viszonyaink dacára. A horpácsi „grund”-nak csak a fele az enyém, aki a novellákat megálmodtam s megírtam, a másik fele a múzsáé, aki nem égi asszony, (asszonyban csak az kell, aki a harisnyámat is bestoppolja), hanem a feleségem...”⁹

A Mikszáth-birtokok 1910-ben, a „nemzeti adományozás” alkalmával, az író részére megvásárolt földekkel egészültek ki és elnyerték végleges nagyságukat. A „nemzeti ajándékozás”, vagy ahogy Mikszáth nevezte, a „nemzeti donatio” gondolata Beöthy Zsolttól származott, s első formájában nem földadományozásra vonatkozott. Mikszáth 40 éves írói működésének megünneplésére alakult bizottság 1909. május 27-i ülésén Beöthy Zsolt azt javasolta, hogy Mikszáth összes műveinek népszerű kiadására az előfizetésekből befolyt jövedelem felét „nemzeti tiszteletdíjként” adják át az ünneplenek. „Későbbi gyűlések során ez a kérdés oda módosult, hogy a nemzeti kiadás bevételeinek felerészen visszavásárolják az uram anyai őseinek, a farádi Vereseknek horpácsi birtokát. Ez a terv végleg tisztázva lett és erről egy értesítőlevél várt már ránk Horpácson. Most már vége-hossza nem volt a boldog tervezgetéseknek. Két Veres-birtok is volt akkoriban környékünkön eladó, éppen a miénk szomszédságában, az egyik a Veresharaszti puszta, a mi pusztánkkal éppen átellenben feküdt: én és a fiúk azt szeretnénk volna, ha ezt kapja meg Kálmán, ő azonban a borsosberényi (szomszéd falu) határában lévő szintén Veres-féle szomolyai erdőt óhajtotta.”¹⁰

A Szomolyapusztához tartozó erdőbirtokon volt a környék hajdani, babonás félelemmel tisztelt rablólovagjának, Kámornak fészke.

Az új, a „nemzeti donatio” révén nyert birtokához fűződő legendát azonban már nem dolgozhatta fel. 1910. május 16-án, Budapesten bensőséges ünnepség keretében köszöntették Mikszáthot, átnyújtva a szomolyai ingatlan birtoklevelét.

A „nemzet ajándékát” az ünnepelt e szavakkal köszönte meg: „Mit nekem a latifundiumok, vagy a primaeokkupacionális földek; hiszen a donáció királytól elég van, egy kicsit nagyobbak is – igaz, nem melegebbek – de nemzettől nyert donáció csak egy lesz: a nemes Mikszáth familiáé”.¹¹

S mielőtt igazán örülhetett volna a nemzet ajándékának, amelynek elfogadásával, egyik jeles Mikszáth-szakértőnk szerint – az ajándékozás boldogító tudatát felkeltve – elsősorban ő akart örömet szerezni a nemzetnek¹², 1910. május 28-án meghalt.

Halálával lezárult a Mikszáth-birtokok történetének első korszaka.

Amint fentebb említettem, a Mikszáth-birtokok nagyságáról az író általában nem, özvegye pedig elvéve közölt egy-egy adatot. Levéltári adatok a Mikszáth-javak kiterjedéséről csupán 1945–46-ból állanak rendelkezésünkre, amikor a földosztás végrehajtása során azokról pontos kimutatás készült. Eszerint dr. Mikszáth Kálmán és Mikszáth Edit Horpács, Pusztaberki és Borsosberény községek határában közösen és megközelítően egyenlő arányban 793 katasztrális hold ingatlannal rendelkezett¹³, amely helységek szerint a következő módon oszlott meg: Horpácson 236 katasztrális hold, Borsosberényben 445 (néhány kimutatás szerint 458) katasztrális hold és Pusztaberki határában 99 katasztrális hold.

Az író halála után, a törvény szerinti örökösödés alapján, a birtokot kettéválasztották. Egyik része a Mikszáth-fiúk, Kálmán és Albert, a másik része az özvegy tulajdona lett. Özvegy Mikszáthné a maga hitvesi részét 1911. február 15-én kelt ajándékozási szerződésben szétosztotta fiai között. Birtokában ezután csak az a nem egészen három katasztrális hold ingatlan maradt, amelyről később végrendeletében intézkedett. Noha az özvegyi jog szerint élete végéig haszonélvezője maradt valamennyi ingatlannak, az ebből származó jövedelmét is évről évre rendszeresen elosztotta örökösei között.¹⁴ A birtokrészeket jelentős adósság terhelte. Talán az író halálát követő rendszertelen, majd háborús gazdálkodás és az erdőbirtokok viszonylag kisebb közvetlen jövedelmezősége miatt, különösen az özvegyi jogon, özvegy Mikszáth Kálmánné által használt birtokrészt terhelték jelentős kölcsönök.

Jól világít rá az özvegy anyagi helyzetére az a végrendelet, melyet nem sokkal halála előtt fogalmazott meg, és amelynek szövege ezúton kerül először nyilvánosság elé. A balassagyarmati közjegyző hivatalos helyiségében 1924. július 2-án az alábbi szöveggel készült el a végrendelet:

„Elöttem Sztranyavszky Géza balassagyarmati királyi közjegyző előtt, az alulírott helyen és időben megjelent özvegy Mikszáth Kálmánné született Mauks Ilona, úrasszony, földbirtokos, horpácsi lakos ügyfél, akit én személyesen ismerek, egyszersmind megjelentek az általam szintén személyesen ismert, evégből felkért, együtt, egyszerre és folyton jelen volt Micsinay János iparos, szécsényi lakos és Csósza István kisgazda, drégelypalánki lakos, ügyleti tanúk is, azután az ügyfél előttem és az ügyleti tanúk előtt személyesen élőszóval kijelentett végrendeletét kérte közokiratba foglalni:

„Én Mikszáth Kálmán özvegye, született Mauks Ilona vagyonomról halálom esetére a következőkben rendelkezem:

Elsősorban kijelentem, hogy minden, a mai napot megelőzően tett végrendeletemet és halálom esetére szóló intézkedésemet visszavonom és újabban így rendelkezem:

Minden vagyont, ingót, ingatlant, amely utánam maradni fog, kedves fiamnak dr. Mikszáth Kálmánnak hagyom, mint általános örökösömnek, a következő kikötmények teljesítésének terhével:

A Magyar Tudományos Akadémia kegyes hozzájárulásával ott, illetőleg az akadémiai intézkedése folytán a m. földhitelintézet bevonásával létesíttettem boldogemlékű férjem Mikszáth Kálmán és két fiam dr. Mikszáth Kálmán és néhai dr. Mikszáth Albert sírmlékeinek felállítására egy „sírkő-alapot”. Ezt én megfelelő összegre óhajtom kiegészíteni, de ha ezt meg nem érhetném, akkor hagyatékomból adassék el egy tehén, a keleti gyöngyömből egy sor s a bejövendő vételár csatoltassék a sírkő alaphoz. Azután a keleti gyöngyömből megmaradó három sor adassék át hagyományképen kedves menyemnek Földes Líviának. A bútorokat szétszítottam már Kálmán fiam és özvegy menyem Kun Alice között, abban a reményben, hogy ők azokat kegyelettel megőrzik, de ha még fiam, Kálmán Edithke unokámnak valamit óhajt adni, úgy kérem itt is, hogy tegye meg. Különös rendelkezésem itt, az hogy Edithkéé legyen a smaragd ékszer, az ezüst cukortartó és azok az apróságok, amiket ő megszeretett. A könyvtár, Wertheim szekrény és az oroszlán körmű bútor feltétlenül a Kálmáné legyen, a Szentpéter esernyője gyertyatartót, a hét fiókos szekrényt adja oda fiának Antalkának. Ha tehénállományomat szaporítanám, az esetre egy szép üszöborjút adjon Kálmán fiam Edithke unokámnak. Pöstyényi Antal keresztfiamnak adjon át Kálmán róla való megemlékezésem jeléül hat (6) személyre való ezüst evőeszközt. Azért kedvezményezem Kálmán fiamat anyai szívem sugallata szerint, mert ő a beltelkek és épületek megosztásánál a mostani súlyos viszonyok között rendkívül nehéz feladatot vállalt magára, s az azzal járó nagy kiadások terhein óhajtottam rajta segíteni, mert úgy ő mint felesége az én kedves menyem, velem szemben is és elhalt kedves jó Nelka nővéremmel is mindig a legteljesebb megértést, a legszeretőbb figyelmet tanúsították és Nelka Nővéremet hosszú súlyos megpróbáltatásának ideje alatt is a leggyöngédebben ápolták. A postatakarékpénztárban levő betéteimet hagyom az én sírkövemre és a nővérem sírkövére, amely közös legyen, mert az az óhajom, hogy én nővéremmel együtt, pihenjek, az ő lehető közelségében. Temetési költségeimet Kálmán fiam viselje. Ez az én végrendeletem, amit azzal zárok be, hogy legyen szeretett családomon a jó Isten áldása és szeretetem örökjék felette”.

Miről ezt a köziratot az 1874. évi XXXV. tc. 82. §-ában foglalt határozatok pontos betartásával felvettem, az ügyfélnek a tanúk előtt felolvastam és ő azt jóváhagyólag aláírta előttünk. Kelt Balassagyarmaton, ezerkilencszázhuszonnégy (1924) évi július hó kettő (2) napján. Özv Mikszáth Kálmánné sz. Mauks Ilona s. k. Csósza István s. k. tanú Micsinay János s. k. tanú, Sztranyavszky Géza s. k. kir. közjegyző. P. H.”¹⁵

Mikszáthné halála után a végrendelet alapján készült vagyonleltár egyébként összeg szerint kimutatja, hogy mennyit ért az a vagyon, melyről

rendelkezés történt. A leltár szerint az ingó és ingatlan tulajdon – a levonások után – tisztán 23 millió 400 ezer koronát tett ki, ebből azonban egyedül a temetési költségekre 15 millió koronát kellett fordítani, látható tehát, hogy a végrendelet bevezető részében „földbirtokosnő”-ként megjelölt Mikszáthné „birtoka” egy kisparaszti gazdaság méreteit sem érte el, ingó „vagyon” pedig éppen csak annyi volt, ami egy családban egy életen keresztül összegyűlik.¹⁶

Az író hitvesének 1926. május 24-én bekövetkezett halála után az akkor már Miskolc város főispánjává kinevezett dr. Mikszáth Kálmán a végrendelet alapján örökölt Széles mező dűlőben fekvő 1 hold 515 n. önyi ingatlanát megváltás ellenében, 1928-ban házhelyrendezés céljára Horpács község rendelkezésére bocsátotta.¹⁷ A megváltási iratokban az érintett birtokok tulajdonosaként 1929-ben még özv. Mikszáth Kálmánné van bejegyezve, ami a végrendeletben megszabott kikötések teljesítésének a megjelölt időpontra vonatkoztatott hiányát mutatja. Ebből vagy az intézkedő járásbíró tájékoztatásából származott az a fonák helyzet, amely a rétsági királyi járásbíró, mint telekkönyvi hatóság 1929. augusztus 20-i határozatával azzal kelt feltűnést, hogy a több, mint három éve halott özv. Mikszáth Kálmánnét is értesíteni rendeli a megváltási ügyben hozott érdemi döntésről.¹⁸

A horpácsi házhelyrendezés során megváltott terület csupán számításon kívül hagyható módon csökkentette a Mikszáth-birtokokat. Azok állaga az 1930-as évek közepéig állandó maradt. Dr. Mikszáth Kálmán, a miskolci főispán, virilis alapon tagja volt Horpács község képviselőtestületének és Nógrád megye törvényhatósági bizottságának. E bizottságban vitt szerepének, egyéniségének és politikai meggyőzésének egyik legjellemzőbb megnyilvánulása egy, még anyja életében, 1925-ben tett indítványa, amelynek alapján a megyei törvényhatóság a következő határozatot hozta, melyet a társ-törvényhatóságoknak is megküldött:

„Megütközve látja a törvényhatósági bizottság, hogy a gazdasági érdekek képviseletére hivatott munkás szakszervezetek széles körű politikai tevékenységet fejtenek ki, s ezzel a törvénytelen tevékenységükkel igyekeznek aláásni az ország belső békéjét, rendjét és tekintélyét; miért is... a szakszervezetek működésének megszüntetése a haza biztonságának érdekében immár elodázhatatlan szükségesség...”

Magyarországnak létéréke a hazafiatlan és az országot forradalmasítani akaró törekvések végleges letörése...”¹⁹

A következő 1926. évben dr. Mikszáth Kálmán a megye törvényhatósági bizottságában az alkotmányos szabadságjogok védelmére kelt, kijelentve, hogy azokat alulról fenyegeti veszély. Sürgette a nemzetgyűlés háziszabályainak, a képviselői mentelmi jognak és a sajtószabadságnak megszorítását. Előterjesztését a törvényhatósági bizottság egy szavazat ellenében abszolút többséggel elfogadta, s a Mikszáth-féle javaslat alapján az ismertett korlátozásokra vonatkozó felterjesztést juttatott el a kormányhoz és a képviselőház elnökéhez.²⁰

Dr. Mikszáth Kálmán idézett és ismertett politikai megnyilatkozásai a Mikszáth-birtokok történetének egy későbbi szakaszában – az 1945-ös földosztás idején – bírnak különös jelentőséggel, amikor a már nyugalomba vonult főispán birtokainak megváltás alóli mentesítését egyebek mellett politikai múltjára való tekintettel kéri.

De figyelemre méltó és visszatetsző ez a politikai állásfoglalás nemcsak 1945-re, hanem elhangzásának időpontjára vonatkoztatva is. Az a közéleti személyiség, aki az „alulról jövő veszedelemből” csak annyit ismert, hogy anyját az „alulról jöttek” felkarolták, megbecsülték, anyagilag és erkölcsileg támogatták, édesapja életművét pedig nemzeti kincsnek ismerték el (még annak idején, a Tanácsköztársaság hónapjaiban²¹), legalább a becsület dik-tálta hallgatással tartozott volna a népjogokról és a munkásszervezetekről folytatott bizottsági viták alkalmával. A főispán Mikszáth Kálmán azonban éppen ellenkezően mindig korlátozást követelő hangadóként lépett fel a demokratikus szabadságjogok kérdésében. Még azt a majdnem semmit is sokallta, amire a Horthy-korszak idején a szabadság fogalmát korlátozták. Ezek a megnyilatkozásai egyben azt is mutatják, hogy a fiú politikai és életfelfogás tekintetében messze az apja mögé került.

Az apa Noszty-féle figuráiban vonultatta fel a közélet kalandorait, a becsületlenséggel párosult korlátoltság élő, cselekvő és országot kormányzó alakjait, megmutatta a dzsentrí és ősnemes világ mocsarát, a komikumba fulladó maradiságot, s mindazt a bűnt, amit az alkotmányosság cégére alatt, az alkotmányos élet „védelmében” saját anyagi gyarapodásuk érdekében elkövettek. A fiú ellenben – apja szellemi hagyatékát visszautasítva, de anyagi örökségének birtokában, mint virilis – beállt az alkotmányos élet védelmezőinek csatasorába, azok közé, akiket apja megvetett, kigúnyolt és egyszerű olvasói előtt nevetséges és becsületlen emberekként jellemezte.

Még visszatetszőbbé teszi a főispán Mikszáth Nógrád megye törvényhatósági bizottságában vitt szerepét az a körülmény, hogy bizottsági tagságához – mint említettük – virilis joga jutott. Apja birtokának első számú és az anyai végrendeletben is kedvezményezett örököse a legtöbb adót fizetők és nem a választott képviselők sorában foglalt helyet. Az apai birtok tehát, amelynek magvát a „földdé vált könyvek” képezték, közéleti szereplésre jogosította az örököszt. Az örökös pedig éppen azzal a világnézettel fordult szembe, amit a „földdé vált könyvek” hirdettek.

A Mikszáth-birtok másik, jelentékeny alkotórészét a Mikszáth-művek jubileumi kiadásának bevételeiből vásárolták az író számára. Ez a bevétel nagyjából az egyszerű embereknek a pénzéből jött össze, akik Mikszáth írásaiban az úri Magyarország kritikáját becsülték legtöbbszörre és könyvvásárlás formájában jelentkező hozzájárulásuk a „nemzeti ajándékhoz” a humanistának, a bátor kritikusnak szólt, nem pedig az apa szellemi hagyatékát megtépző örökösnek.

Dr. Mikszáth Kálmán főispán politikai szereplése ilyen módon megsemmisítette az apai öröklés jogának erkölcsi alapját.

A törvény szerinti örökösödés azonban kívül és felette állt az erkölcsi jogalapnak. A főispán zavartalanul élvezte a „nemzeti donáció” és a „földdé vált könyvek” jövedelmét. Saját birtoka mellett kezelte kiskorú örökösét, Mikszáth Edit osztatlan erdőingatlanát is. A borsosberényi határban fekvő erdőbirtok – része a nemzeti ajándéknak – 1939–40-ben két esztendeig húzódó per tárgya volt. A birtok határkérdésében mutatkozott nézeteltérés a Mikszáth-örökösök és a szomszéd erdőbirtokos Mocsáry László, Mocsáry Sarolta és Mocsáry Sándor borsosberényi lakosok között. A két birtok határát előbbi tulajdonosaik megegyezésével állapították meg,

amit a pereskedő felek erdészei is határnak tekintettek. Ennek ellenére a Mocsáry-birtokosok jogtalan birtokhasználat címén a királyi ítélőtábla által is elfogadott 7287 pengő kártérítési tőke és járulékai iránt indítottak pert a Mikszáth örökösök ellen.²² A Kúria az ítéletet feloldotta és új határozathozatalra utasította a fellebbezési bíróságot. A tábla új döntése a jogtalan birtokhasználat által a felpereseknek okozott kár összegét 1284 pengőre mérsékelte, ugyanakkor elismerte a Mikszáth-örökösök 10,5 kat. hold területi igényét, a felperes Mocsárynak 17 kat. hold birtokkövetelését viszont elutasította és kötelezte őket a Mikszáth-örökösöknek megítélt 10,5 kat. hold telekkönyvi bekebelezésének tűrésére.²³

A birtoktörténeti áttekintést csupán azért tartottuk szükségesnek felvázolni, hogy néhány adatot szolgáltatassunk annak a korszaknak előtörténetéhez, amikor a „nemzeti ajándékozás” már milliókat érintett, s amikor, mint szerte az országban, Nógrádban is azoké lett a föld, akiről és akiknek Mikszáth írt, az egyszerű embereké.

A Mikszáth-birtokok „központjában”, Horpácson, 1945. március második felében, néhány nappal a földműves nép földhözjuttatásáról szóló és március 15-én, a nemzeti ünnepen kihirdetett rendelet megjelenése után alakult meg a Földigénylő Bizottság.

E bizottságra nehéz feladatok megoldása, nagy munka várt. Elég csak egy pillantást vetnünk az 1945 tavaszán Horpácson fennálló birtokviszonyokról készült kimutatásra, s igazolva látjuk a megoldásra váró feladatok rendkívüliségét.

Horpács község határterülete 1945-ben 1090 kat. hold volt.

Ebből 57 kigazda 110 kat. holdat birtokolt (a kigazdák átlagbirtoka így 1,9 holdat tett ki). A határban 3 középirtok volt, összesen 680 kat. hold területtel. A 680 kat. hold területről 236 hold dr. Mikszáth Kálmán és Mikszáth Edit tulajdonában volt.²⁴

A községben 85 jogosult és javasolt földigénylőt írtak össze.²⁵

A földbirtokreform céljaira megváltás útján az alábbi birtokokat kívánták igénybe venni:

1. A gróf Brechtold-féle uradalom horpácsi részét, amely 180 kat. hold szántóból és 32 kat. hold legelőből állott;
2. Mikszáth Kálmán és Edit ingatlaniból 36 kat. hold szántót;
3. Csillag soma birtokából 173 kat. hold szántóterületet.

Összesen tehát 389 kat. hold szántó és 32 hold legelő állott a horpácsi Földigénylő Bizottság rendelkezésére 85 igényjogosult kielégítésére céljából.²⁶

A Mikszáth-örökösök részére a vármegyei Földbirtokrendező Tanács 1945. április 19-én hozott határozata²⁷ fejenként 100–100 holdat mentesített a kötelező megváltás alól, így horpácsi birtokaikból csupán 36 holdat osztott szét. Más községek területén fekvő birtokaikat viszont teljes egészében megváltani rendelte, mivel a mentesítést Horpács községben már megkapták.²⁸

Az író Mikszáth Kálmán emlékének nagyrabecsülése nyilvánul meg a földosztást megyei szinten intéző szervek részéről, amikor az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz tett javaslatukban kérték, hogy „Mikszáth Kálmán és Edit 200 kh-n felüli ingatlanai az 5600/1945. FM. sz. rendelet . . . értel-

mében csereingatlan, vagy magasabb megváltás ellenében vétessenek igénybe. Nevezetteknek a Horpácson mentesített 200 kh-n felül ugyanott 36, Pusztaberken 98 kh és Borsosberényben 58 kh szántó-ingatlanuk van.”²⁹

A borsosberényi birtok 58 kat. hold szántóterületet kivéve erdő-ingatlan volt. E birtoktestnek teljes egészében a földreform céljaira való igénybeviteléről 1945. április 27-én döntött a megyei Földbirtokrendező Tanács, kötelezve „dr. Mikszáth Kálmán Mikszáth Edit horpácsi lakosokat, hogy a nevükön álló, Borsosberényben elterülő, összesen mintegy 445 kat. hold kiterjedésű ingatlanát, alkotórészeivel és tartozékaival, élő és holt gazdasági felszereléssel (épületekkel) együtt az államnak a földműves nép földhözjuttatása céljából . . . tulajdonul engedjék át”.³⁰ „ . . . mert nevezettek részére a rendeletbeni mentesség Horpács községben már biztosított”.³¹ A 202/1945. számú megyei határozata a pusztaberki 98 kat. hold szántóföldet is teljes egészében igénybe vette a földműves nép földhözjuttatásának céljára.³²

Mivel a Mikszáth-örökösöknek a földreform-rendeletben megjelölt mentesítést éppen Horpács községben biztosították, a horpácsi földigénylők számára a minimális juttatást igen alacsonyan, kb. 2 holdban kellett megállapítani.

A minimális juttatás ily alacsonyan történt megállapításánál döntően közrejátszott az a körülmény is, hogy a megyei Földbirtokrendező Tanács Patak község részére a horpácsi megváltásra kötelezett ingatlanokból 150 holdat fenntartottak. Patak községben ugyanis 220 jogosult földigénylő számára mindössze 219 kat. hold kiosztható ingatlan állott rendelkezésre.³³ Tehát igénylőként nem egészen 1 hold jutott volna.

A megyei Földbirtokrendező Tanács kényszermegoldásként alkalmazta a pataki igénylők Horpács határában eszközölt kielégítését, mindvégig elismerve, hogy a horpácsi, átlag 2 holdas, juttatás „sem kedvező arány – még nógrádi viszonylatban sem – ámde Patak község még rosszabbul áll és a horpácsi és nagyoroszi ingatlanok nélkül az ottani jogos igények se-hogy sem lennének kielégíthetőek.”³⁴

A horpácsi Földigénylő Bizottságnak közben szakadatlan harcot kellett folytatnia a 2 holdas átlag-juttatás betartásáért. Mikszáth Kálmán és örököstársa ugyanis a felosztásra igénybe vett 36 holdat sem akarta a Földigénylő Bizottság rendelkezésére bocsátani és a községi bizottság 1945. április 16-án kelt határozatát az alábbi beadvánnyal fellebbezte meg a megyei Földbirtokrendező Tanácsnál:

„Tisztelt Megyei Földbirtokrendező Tanács!

Horpács község földigénylő bizottsága a f. hó 16-án 3/1945. szám alatti határozatával alulírottaknak Horpácson fekvő 236 k. holdat kitevő ingatlanait az e tárgyban kiadott kormányrendelet 12. §-ra hivatkozással igényelte, s határozatát jóváhagyás végett a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz beterveztette.

Szóbanforgó határozat reánk nézve sérelmes és az e tárgyban kiadott kormányrendelet intézkedéseinek figyelembe nem vételével hozatott. Ezért tisztelettel kérjük a jóváhagyás megtagadását.

Indokok:

1) Figyelman kívül hagyta a határozat a kormányrendelet 23. §-át, mely szerint az osztatlan közös tulajdonban álló ingatlanok megváltásánál minden egyes tulajdonostársnak joga van az őt megillető mentességet igényelni.

2) A határozat kiemeli, hogy a szóbanforgó ingatlan része jelenleg megműveletlen. Ez nemcsak erre az ingatlanra áll, de úgyszólván az egész határra. A megszállás vis major. Az épületekben bekövetkezett nagymértékű rongálás, s valamint a birtokon talált felszerelés, vetőmag, lovak, marhák igénybevétele a megszálló katonaság által annál inkább lehetetlené tették a művelést, mert a birtokon gazdálkodó Felsőtoldi Ferencet több hónapra fogolytáborba vitték. A szeszgyár fontos alkotórészeit leszerelték, a magtárat széjjelszedték, s az istállókat a megszálló katonaság használta, stb.

3) A kormányrendelet 15. §-a értelmében Dr. Mikszáth Kálmán az egyik felerészes tulajdonosa a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságától 300 k. hold mentesítését kérte arra a közismert tényre hivatkozással, hogy a nemzeti ellenállásban és a németellenes szabadságharcban évek óta író tollal és beszédeivel kimagasló érdemeket szerzett. Ez a harc a szellem fegyverével is folyt, és ezen a téren munkássága országos jelentőségűvé vált.

4) Egyébként a birtok másik tulajdonosának alulírott Mikszáth Editnek megvan a maga jogcíme a kormányrendelet 5. §-a alapján a szóbanforgó mentességet kérni, mert ez a birtok nem reudális nagybirtok, írói munka és takarékoság eredménye. A nemzet ajándéka volt atyám, illetve nagyatyám 40 éves írói jubileumára s alig képzelhető el, hogy a nemzet másik kezével elvegye, amit egyikkel adott, amikor írói munkásságának dicsősége örök időkre minden művelt nemzetnél a magyarságnak felbecsülhetetlen tiszteletére vált.

Tisztelettel Mikszáth Kálmán, Mikszáth Edith.”³⁵

A szó szerint idézett beadvány több tévedést és szándékos nagyítást tartalmaz, de azt is bizonyítja egyben, hogy készítője értetlen idegenkedéssel állt szemben a földosztás szellemével. Nem egyedülálló jelenség volt abban az időben, hogy a megváltásra kerülő birtok tulajdonosa minden fórumot megjárt, csakhogy visszaperelje „jussát” a föld szegényeitől. Nem is ez a különös a nyugalmazott főispán Mikszáth Kálmán részéről, hanem az a tény, hogy a földosztásban képtelen volt felismerni a „nemzeti ajándékozásnak” egy új magasztosságában az általa idézettel is felülmúló életrekelését. A nemzet 1910-ben egy élet munkáját honorálta a szomolyai birtokkal Mikszáth Kálmánnak, 1945-ben pedig egy évezred szenvedéseiért kárpótolja a mindig más földjén dolgozó parasztot.

A munkából és az egykori nemzeti ajándékból ötvöződött Mikszáth-birtok tehát, 35 év múltán, ismét nemzeti ajándékká alakult. És ebben az ajándékozásban nem szűk irodalmi csoport szalmaláng lelkesedése, hanem az egész nép akarata nyilvánult meg.

A fentebb idézett fellebbezés szerzője – dr. Mikszáth Kálmán utal arra, hogy „a németellenes szabadságharcban évek óta író tollal és beszédeivel kimagasló érdemeket szerzett”, s hogy „ezen a téren munkássága országos jelentőségűvé vált.”

Ha visszaemlékszünk Nógrád megye törvényhatósági bizottságában elhangzott beszédeire, amelyek kétségtelenül nagy erővel hatottak abban az irányban, hogy a sajtó- és vélemény szabadságot évről évre mindinkább megnyirbálták, s ha számításba vesszük, hogy dr. Mikszáth Kálmán a faszálódó kormányok bizalmi embere, főispán volt, alig hihetünk ezen tevékenysége országos jelentőségében. A németellenes szabadságharc küzdelmes csatáterein egyébként földije – a nógrádi partizánok – a legjobb, s hogy a terminológiánál maradjunk, „országos jelentőségű” példát mutatnak.

A „nemzeti ajándékozás” végső szentesítését, a birtoklevelek kiosztását Horpács, Borsosberény és Pusztaberki, tehát a Mikszáth-örökösök részéről érdekelt községekben, a fellebbezések özöne s a legmagasabb szintű állásfoglalás késlekedése hátráltatta. Bár a birtokosok több ízben tapasztalták mind a helyi Földigénylő Bizottságok, mind a megyei szervek korrekt és emberséges megoldásra törekvő hajlamát, ennek viszonzása helyett a legkisebb engedményt sem téve, minden határozatot megfellebbeztek.

A megyei Földbirtokrendező Tanács az említett községekben a végleges birtokbahelyezést elnapolva, elsősorban a termelés megindítását és folyamatosságát szorgalmazta. Az úgazdák reményei alaposan megcsappantak, amikor volt gazdájuk jogi képviselője Pusztaberki község földigénylő bizottságát az évi termés visszaszolgáltatására hívta fel, azzal az indokkal, hogy a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága mindkét birtokos részére 300–300 hold megváltás, illetve felosztás alóli mentesítését rendelte el. A megyei Földbirtokrendező Tanács – mivel a mentesíteni kért földeket a községi bizottságok már felosztották és nemcsak felhasználási tervek nyertek jóváhagyást, hanem még a mérnöki munkákat is befejezték, megismételve azon javaslatát, hogy a Mikszáth-örökösöket másutt, ahol nincs olyan kiáltó földéhség és terület is bővebben áll rendelkezésre, birtokaik teljes értékének megfelelő csereingatlannal kialakítsanak, vagy birtokaikat magasabb megváltás ellenében vegyék igénybe.³⁶

A megyei Földbirtokrendező Tanácsnak a birtokvita során egyébként figyelmeztetnie kellett a Mikszáth-örökösök jogi képviselőjét, aki a földosztást önkényes intézkedésnek minősítette. A megyei Földbirtokrendező Tanács felelőségének egész súlyával foglalt állást a kérdésben, kifejtve, hogy „a megyei tanács a maga részéről nemhogy nem engedi az igényjogosultakat a birtokból kitiltani, hanem ezúton is kifejezetten utasítja a földigénylő bizottságot, hogy amennyiben a birtoklevelet még nem osztották volna ki a szóbanlévő birtokra, haladéktalanul osszák ki.”³⁷

A horpácsi Földigénylő Bizottság a vitás területeket 1 holdas parcellákban osztotta ki az igényjogosultak között, azzal a megfontolással, hogy ha a juttatottaknak a földről le kell mondaniok, ne veszítsék el létalapjukat.³⁸

A tulajdonosoknak az egész birtokra kiterjedő igényük egyik indokaként szerepelt az a megállapítás, hogy a földhözjuttatottak elhanyagolják földjeiken a termelőmunkát. A megyei Földbirtokrendező Tanács a kérdés tisztázására szakértőt küldött ki és az általa összeállított Horpács, Pusztaberki és Borsosberény községek határában fekvő Mikszáth-féle megváltott földek

beművelésére vonatkozó jelentés örökíti meg az újgazdák első munkáját a juttatott földeken, a háború utáni első, teljesnek mondható gazdasági évben:

„Megállapítom a Mikszáth-féle ingatlanokra vonatkozóan, mely Borsosberény, Pusztaberki és Horpács községek határában fekszik, az igahiány figyelembevételével az őszi vetések megfelelő arányban található, és nem áll az az állítás, hogy a juttatottak földjeiket elhagyták és azt művelni nem akarják.

A szóban forgó területek Horpács községben mintegy 36 holdat tesznek ki, melyből kb. 8–9 kat. hold őszi vetéssel van bevetve. Pusztaberki község határában mintegy 95 kat. hold, melyből 55 kat. hold őszi vetés, 31 kat. hold tavaszi aláfelszántva és mindössze csak 5 kat. hold szántatlan rész van.

Borsosberény Szomolya-pusztán a jogi képviselő által kifogásolt mintegy 15 kat. holdból 5 kat.-hold bevetett. Minthogy Nógrád megyében a 4-es és a 3-as vetésforgó van leginkább elterjedve, megállapítom, hogy az őszi vetések aránya megfelelő. Balassagyarmat 1946. évi február hó 15-én.”

A Mikszáth-birtok ügyében az utolsó elvi döntést az Országos Földbirtokrendező Tanács hozta 1946. február 26-i ülésén, az alábbi véghatározatban:

„Az ideiglenes Nemzetgyűlés politikai bizottsága az 1945. szeptember 28-án kelt 617/1945. sz. határozatával a 600/1945. ME. sz. rendelet 5. §-a alapján Mikszáth Kálmán és Mikszáth Editnek a Horpács, Pusztaberki és Borsosberény községek határában elfekvő 793 kat. hold ingatlanából 300–300, összesen tehát 600 kat. holdnak az igénybevétele alól való természetbeni mentesítését rendelte el . .

Tekintettel arra a körülményre, hogy a fentiekben előadottak alapján a Nógrád–Hont vm. Földbirtokrendező Tanács által megváltani rendelt ingatlanok kiosztása mindhárom érdekelt községben már sokkal a nemzetgyűlési politikai bizottsága határozatának a földigénylő bizottságok részére 1945. október hó 1-én eszközölt kézbesítése előtt megtörtént, az Országos Tanács az 5600/1945. FM. sz. rendelet 9. §-ának 3. bekezdése alapján elrendeli, hogy Mikszáth Kálmán és Mikszáth Edit horpácsi lakosokat a tőlük megváltani rendelt 200–200 kat. hold erejéig az 5600/1945. FM. sz. rendelet 8. §. 2. bekezdésének megfelelő alkalmazásával kell kárpótolni.

E határozat jogerős és ellene jogorvoslatnak helye nincs.”³⁹

E tanulmányban egy birtok történetének főbb állomásait vettük szemügyre a 20. század első négy évtizedében. Két „nemzeti ajándék” és ajándékozás történetének részletei bontakoznak ki előttünk, felfedve azokat a problémákat, amelyek a második, a történelmi jelentőségű „nemzeti ajándékozás”, a földosztás megvalósítása során jelentkeztek. Ezt a célt elérhettük volna ugyan egy másik nógrádi nagy- vagy középbirtok történetének vizsgálatával is, hiszen forrásanyag éppoly, vagy a Mikszáth-birtokokról fennmaradt dokumentumanyagot esetleg meghaladó mennyiségben áll rendelkezésünkre más birtokokra vonatkozóan is. De célunk nem kizárólagosan a földosztásnak egy Nógrád megyei községben való ismertetésre irányult,

hanem e célt egy olyan birtok történetének vizsgálatával kívántuk elérni, amelynek feldogozása irodalomtörténeti vonatkozásban is szolgálhat némi kiegészítő adattal. Ilyen megoldás felé terelte tanulmányunkat első-sorban az a körülmény, hogy a Mikszáth-birtokról – nem tekintve a csekély számban előforduló utalást – monografikus feldolgozás mindeddig nem jelent meg, másrésről pedig megszabta a tanulmány tematikáját özv. Mikszáth Kálmánné első ízben e tanulmányban ismertetett végrendelete is. A végrendelet és a hagyaték valószínűtlenül csekély tételei adták fel a kérdést: „Mi lett a „nemzeti donatio” sorsa?

Választ nyerni e kérdésre végeztünk négy évtizedre kiterjedő határjárás a Mikszáth-birtokokon, immár a „jó palócok” földjein.

1. Szontagh Pál (1820–1904) Nógrád megyei földbirtokos nemes, Madách Imre barátja és küzdőtársa volt. A szabadságharc után, azzal a váddal, hogy előmozdította Bem tábornok szökését Bécsből, börtönbe zárták. Olmützben raboskodott 1850. július 27-ig, amikor császári kegyelem folytán szabadult. 1851-ben Madáchcsal együtt rejtegette Kossuth titkárát, Rákóczi Jánost, amiért Madáchot le is tartóztatták. 1861-ben a nógrádi megyebizottmány tagjává és szolgabíróvá választották. Megyéje küldöttként az egri megyegyűlésen kijelentette, hogy a királyt fegyverrel kell lemondásra kényszeríteni. Később Tisza Kálmán parthíve, a képviselőház alelnöke, Mikszáth Kálmán barátja. Horpácsi birtokán halt meg 1904. június 15-én. – 2. Dr. Szontagh Antal, Szontagh Pál fia – 3. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései, Bp. 1957. 253. old. – 4. Uo. 2262–263. old. – 5. A horpácsi birtok 236 kat. hold kiterjedésű volt. A vonatkozó adat: Nógrád megyei Levéltár (a továbbiakban Nml) Nógrád megye Földhivatalának iratai (a továbbiakban NmFH) 1945–1947. Horpács – 6. Mikszáth Kálmánné i. m. 255. old. – 7. Uo. 270. old. – 8. Uo. – 9. Mikszáth Kálmán: Mohora. Mikszáthfalva és a szarvas. Vasárnapi Újság, 1910. május 15-i száma – 10. Mikszáth Kálmánné i. m. 275–276. old. – 11. Uo. 294. old. – 12. Király István: Mikszáth Kálmán Bp. 1960. 383. old. – 13. Nml NmFH 1945–1947 Horpács. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 41157/1946/III. február 28-án kelt véghatározatának rendelkező része. – 14. Nml Nógrád vm. Arvaszékének iratai (a továbbiakban Nm Arvaszék) 1926–M, 10459. sz. – 15. Uo. Hivatalos használatra készült bélyegmentes másolat. Az eredeti ügydarabnak a balassagyarmati közjegyző (Sztranyavszky Géza) iratai között kell lennie, melynek meglétéről pillanatnyilag nincs tudomásunk. – 16. Nml Nm Arvaszék 1926–M, 10459. sz. – 17. Uo. 694/1928. sz. – 18. Uo. 946/1929. sz. – 19. Uo. Nógrád vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1925. év. 580. szám – 20. Uo. 1926. év, 224. szám – 21. A Közoktatásügyi Népbizottság művészeti osztálya kötelességszerű és lelkiismeretes munkával kutatta fel és lehetőségeihez képest segítette a művészeti élet jeleseinél rászoruló családtagjait. A segélyezettekre vonatkozó bő adatokat tartalmaz a Közoktatásügyi Népbizottság iratanyaga: Magyar Országos Levéltár, Közoktatásügyi Népbizottság, 1919. 144–145. csomók. – 22. Nml Nm. Arvaszék 1926–M. A Királyi Kuria 1939. okt. 17-én kelt P. VI. 2454/1939. sz. döntése. – 23. Uo. A Királyi ítéletábla P. XII. 10651–67/1939. sz., 1940. febr. 29-én kelt véghatározata – 24. Nml NmFH, Horpács. A horpácsi Földigénylő Bizottság 1945. április 16-i jegyzőkönyve – 25. Uo. A Nógrád–Hont k. e. e. vármegyei Földbirtokrendező Tanács 4980/1945. sz. felterjesztése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. – 26. Uo. – 27. Uo. A Nógrád–Hont megyei Földbirtokrendező Tanács 124/1945. sz. határozata – 28. Uo. – 29. Uo. A Földbirtokrendező Tanács 354/1945. sz. felterjesztése – 30. Uo. A Földbirtokrendező Tanács 196/1945. sz. véghatározata – 31. Uo. A határozat indoklása – 32. Uo. 1945. Pusztaberkli – 33. Uo. A Földbirtokrendező Tanács idézett, 4980/1945. irata – 34. Uo. 35. Uo. 1945. Horpács. A megyei Földbirtokrendező Tanács 354/1945. sz. felterjesztése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz – 36. Uo. – 37. Uo. – 38. Uo. A Megyei Földbirtokrendező Tanács 5171/1946. sz. irata – 39. Uo. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 41157/1946/III. sz. véghatározata. Az idézett rendelet értelmében tehát a Mikszáth örökösök részére 220–200 kh erejéig a kataszteri tiszta jövedelem hatvanszorosát állapított meg megváltási árként.